

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων.

Πλάνη, ὡς ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀφορῶσα τὴν οὐσίαν τῆς περὶ τῶν Ἰδεῶν θεωρίας, δυναμένη γ' ἀντιστῆ ἐπὶ τόσον χρόνον, καίτοι πρὸς διόρθωσιν αὐτῆς πᾶς τις, ἐνδιαφερόμενος ὅπως οὖν διὰ τὸ ζήτημα, εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὸ ἀπλούστατον μέσον τῆς ἀμερολήπτου ἀναγνώσεως τῶν κειμένων τοῦ Πλάτωνος, τοιαύτη πλάνη, λέγομεν, ἀνάγκη νὰ ἔχη αἷτια βαθύτερα τοῦ ἀπλοῦ κύρους ὅσονδῆποτε ἐξόχου μεγαλοφυΐας· διότι τὴν πλάνην ταύτην συνεμερίζοντο καὶ συμερίζονται ἀκόμη πολλοὶ ἐξ ἐκείνων διὰ τοὺς ὁποίους συνήθως ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀποτελεῖ αὐθεντίαν ἔχουσαν ἀνέκκλητον κύρος. Τὸ βαθύτερον τοῦτο αἷτιον εἶνε ἡ αἰωνία ἀνικανότης τοῦ δ ο γ μ α τ ι σ μ ο ὦ νὰ θέσῃ, κατ' ἀρχὴν, ἑαυτὸν εἰς τὸ σημεῖον ἀπόψεως τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ἴδου ἡ αἷτια τῆς παρεξηγήσεως, ἢ μᾶλλον τῆς παντελοῦς μὴ κατανοήσεως, ὅχι μόνον ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀριστοτέλους ἀλλὰ, καθὼς φαίνεται, καὶ ἀπὸ μέρους πολλῶν ἀκόμη ἐξ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἦσαν ὀπαδοὶ τῆς περὶ τῶν Ἰδεῶν θεωρίας, τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν ἑαυτῶν γνώμην, ἀκόμη περισσότερον ἀνέπτυξαν καὶ μετερρῦθμισαν ἐπὶ τὰ βελτίω. Ἡ αἷτια ἐξηκολούθησεν ἐνεργοῦσα διὰ μέσου τῶν αἰώνων, τοσοῦτον δ' ἐπέδρασε καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος, ὥστε, ἐξαιρέσει ἐνδοιασμῶν τινῶν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, νὰ νομίζεται πάντοτε ὅτι ἐν τῷ συνόλῳ ἐπιβεβαιουῦσι ταῦτα τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους θεμελιώδη γνώμην.

Ἄς ἀποπειραθῶμεν λοιπὸν μίαν ἀκόμη φορὰν νὰ καταστήσωμεν ἀναμφισβητήτως σαφῆ τὴν ῥιζικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν δύο ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ κατευθύνσεων τὰς ὁποίας συντόμως ἐκφράζομεν διὰ τῶν λέξεων δογματισμὸς καὶ κριτικισμὸς. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολῶσιν ὑπὲρ τὸ δέον αἱ ὀνομασίαι· θὰ ἦτο δυνατόν ἐντελῶς νὰ τὰς θυσιάσωμεν καὶ νὰ τὰς ἀντικαταστήσωμεν διὰ τῶν τῆς ἀφαιρετικῆς καὶ τῆς γενετικῆς ἀπόψεως τῆς γνώσεως, ἢ δι' οἵασδῆποτε ἄλλης σαφεστερας ὀνομασίας ἢ ὁποία τυχὸν ἤθελεν εὐρεθῆ. Πράγματι, τὸ ὅλον βάθος τῆς περὶ ἧς πρόκειται ἀντιθέσεως δὲν ἐκφράζεται ἐὰν διατυπώσωμεν αὐτὴν ἀπλῶς λέγοντες ὅτι ἡ μὲν μίᾳ γνώμῃ συμπεραίνει τὸ εἶναι ἐκ τῆς γνώσεως ἡ δὲ ἄλλη τὴν γνώσιν ἐκ τοῦ εἶναι. Εἰς τοῦτο θὰ ἠδύνατό τις νὰ φέρῃ τὴν ἐξῆς ἀντίρρῃσιν: ὁ ἀπὸ τῆς γνώσεως ὀρμώμενος, βεβαίως ἔχει ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὸ εἶναι τῆς γνώσεως, ἡ-

τεῖ ἄρα ἀπὸ τοῦ ἐν ὅς Εἶναι, τοῦτέστι τοῦ ὑποκειμενικοῦ τῆς γνώσεως, νὰ κατανοήσῃ τὸ ἄλλο τοῦτέστι τὸ ἀντικειμενικὸν τῶν πραγμάτων· ἢ ἀντιστρόφως: τὸ Εἶναι ἐκ τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ κατανοήσωμεν τὴν γνώσιν θὰ ἀποτελεῖ βεβαίως τὸ περιεχόμενον γνώσεώς τινος· ὡς ἐκ τούτου λοιπὸν καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θέτει ὡς βάσιν τὸ Εἶναι θὰ δύναται ἐξ ἴσου δικαίως, ὡς καὶ ὁ ἀντιφρονῶν πρὸς αὐτόν, νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι δορᾶται ἀπὸ γνώσεως καὶ νὰ θεωρήσῃ ὅλας τὰς λοιπὰς ὡς ἐξαρτωμένας ἀπὸ μίαν μόνον γνώσιν κυριαρχοῦσαν, ἐπὶ παραδείγματι τὴν τοῦ «ὄντος ὡς ὄντος». Εἶνε φυσικὸν ὅτι πᾶσα γνώσις θέλει νὰ εἶνε γνώσις ἀντικειμένου τινός καὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἔχει ὑπ' ἑαυτὴν αὐτῆς τὸ ἀντικείμενον· ἄρα, οὐδέποτε ὑπάρχει γνώσις ἀνευ Εἶναι. Καὶ ἀντιστρόφως, τὸ Εἶναι, ἐφ' ὅσον πρόκειται λογικῶς νὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ λόγος, κατ' ἀνάγκην νοεῖται καὶ μάλιστα δορθῶς, καθὰ παραδεχόμεθα, νοεῖται, ἄρα γινώσκειται. Οὕτω ἢ ἀντίθεσις θὰ ἐφαίνετο ἐντελῶς ἐξαφανιζομένη ἂν μὴ περιεῖχε καὶ κἄτι θετικώτερον ἐκεῖνου τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται ἀπλῶς διὰ τῶν λέξεων Εἶναι καὶ γνώσις. Ὅποιον δὲ εἶνε τοῦτο θὰ προσπαθήσωμεν νὰ σαφηνίσωμεν ὡς ἐξῆς. Εἶνε ἀληθές ὅτι γνώσις καὶ ἀντικείμενον εἶνε ἔννοιαί συναναφορικαί, τοῦτέστιν εὐρίσκονται ἐν τῇ αὐτῇ σχέσει ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐρίσκονται ἡ ὁδὸς καὶ τὸ τέρμα· ὅστις ἀκολουθεῖ τὴν ὁδὸν ἀνάγκη νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ τέρμα. Πάντως ἄρα, ὁ ὁμιλῶν περὶ γνώσεως κατ' ἀρχὴν καὶ ἐν ἐπιγνώσει τοῦ πράγματος προϋποθέτει τὴν ἀφηρημένην ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου τὸ ὁποῖον ἀνάγκη νὰ γνωσθῇ, ὡς τὸ χ τῆς ἐξισώσεως τῆς γνώσεως. Ὁ κριτικισμὸς ὅμως τονίζει ὅτι τοῦτο εἶνε μόνον χ, ὅτι τὸ ἀντικείμενον εἶνε πάντοτε πρόβλημα, οὐδέποτε δεδομένον· πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἢ ὅλη ἔννοια καθορίζεται μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰς γνωστὰς ἀξίας τῆς ἐξισώσεως, τοῦτέστι πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἡμῶν ἔννοιαις αἱ ὁποῖαι ὡς μόνον περιεχόμενον ἔχουσι τὰς θεμελιώδεις λειτουργίας αὐτῆς τῆς γνώσεως, τοὺς νόμους τῆς μεθόδου εἰς τὴν ὁποίαν συνίσταται ἡ γνώσις. Θὰ ἦτο μάλιστα πολὺ δικαιότερον ἐκεῖναι νὰ θεωρηθῶσιν ὡς «δεδομένα» τῇ γνώσει, καθ' ἕσον αὐταὶ καθισιῶσι κατ' ἀρχὴν δυνατὴν οἵανδήποτε γνώσιν· ἐνῶ τὸ ἀντικείμενον δὲν δίδεται ἀλλὰ μᾶλλον ἀνάγκη νὰ εὑρεθῇ: οἵανδήποτε ἔννοια περὶ ἀντικειμένου ἢ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἔχῃ κῦρος διὰ τὴν ἡμετέραν γνώσιν, ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῇ τὸ πρῶτον ἐκ τῶν θεμελιωδῶν παραγόντων αὐτῆς τῆς γνώσεως ἀναδρομικῶς μέχρι τῶν ἀπολύτως θεμελιωδῶν. Ἡ κριτικὴ ἄρα ἄποψις ταυτίζεται πρὸς τὴν γενετικὴν τοιαύτην.

Ἀπέναντι ταύτης ἴσταται ἡ γνώμη ὅτι τὸ ἀντικείμενον, εἰάν κατ' ἀρχὴν πρόκειται νὰ λεχθῇ τι περὶ αὐτοῦ ἔχον ἀπαιτήσιν πράγματι ἀντικειμενικοῦ κύρους, ἀνάγκη νὰ εἶνε δεδομένον τῇ γνώσει κατ' οὐσίαν καὶ ἀρχηγόνως ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ κατόπιν ὑπὸ ἄλλων λειτουργιῶν αἱ ὁποῖαι ὅμως δορῶνται ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως καὶ εἰς ταύτην ἐπιστρέφουσι· ὁλόκληρος

δὲ ἢ ἐργασία τῆς γνώσεως συνίσταται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ εἰς ἑαυτὴν σαφὲς τὸ δεδομένον τοῦτο δι' ἀναλύσεως καὶ διαιρέσεως αὐτοῦ εἰς τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται ἐν τῷ ἀντικειμένῳ καὶ μετ' αὐτοῦ δίδονται, μὴ παρεχόμενα ὑπὸ τῆς γνώσεως πολὺ δ' ὀλιγώτερον ὑπ' αὐτῆς δημιουργούμενα. Τὸ ἀντικείμενον ἄρα καὶ ἡ γνώσις αὐτοῦ καλύπτονται κατὰ τὸ περιεχόμενον, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὰ συστατικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα εἰς μὲν τὸ ἀρχηγόνως δεδομένον εὐρίσκονται ἐν ἀδιοράτῳ ἀναμίξει, ἐνῶ ἡ ὥριμος γνώσις σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων διακρίνει ταῦτα καὶ κεχωρισμένως λαμβάνει συνείδησιν ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. Ἀντικείμενον καὶ γνώσις εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλα ἐν οἷᾳ σχέσει τὸ συγκεκριμένον καὶ ἀφηρημένον καὶ μάλιστα οὕτως ὥστε προηγεῖται τὸ συγκεκριμένον, τὸ δ' ἔργον τῆς γνώσεως θεωρεῖται περατωθὲν ὅταν δι' ἀφαιρέσεως, εἰς τοῦτο ἄλλως τε καὶ συνίσταται αὕτη, ὑπερνικηθῆ ἢ πᾶν ἐν τῷ ἀντικειμένῳ συγκεκριμένον, ὅταν ἔχει οἶονεὶ ἀποπερατωθῆ ἢ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ, τοῦτέστιν ὅταν ὅλα τὰ ἐν τῷ ἀντικειμένῳ σιωπηρῶς δεδομένα ἔλθωσι ῥητῶς καὶ σαφῶς ἐνώπιον τοῦ συνειδότος. Ἡ δ ο γ μ α τ ι κ ῆ ἄρα ἀποψις τῆς γνώσεως ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀ φ α ι ρ ε τ ι κ ῆ ν.

Ἄλλὰ καὶ οὕτω ἀκόμη δυνατόν νὰ φανῆ ἡ διαφορὰ ὡς ἀπλῶς περὶ τὰς λέξεις στρεφομένη, ἢ ἴσως μάλιστα, δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ἀμφοτέραι αἱ γνώμαι τοῦλάχιστον ὡς ἐξ ἴσου δυναταὶ καὶ ἴσα ἔχουσαι δικαίωματα ἀ π ό ψ ε ι ς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς καταστάσεως πραγμάτων. Καὶ διὰ τὴν κριτικὴν γνώμην εἶνε δεδομένον τὸ ἀντικείμενον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θέσεως τοῦ προβλήματος, ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ δογματικὴ ἀποψις δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι οὐδὲν πλέον πρόβλημα πρόκειται νὰ λυθῆ ἔπ' αὐτοῦ, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτῆς βεβαίως διὰ παραδεχθῶσιν ὅτι ἡ ἀφαίρεσις εἶνε μόνον τὸ μέσον ἐνῶ κύριος σκοπὸς τῆς γνώσεως εἶνε ὁ καθορισμὸς, ἢ πρᾶξις τ. ἔ. διὰ τῆς ὁποίας τὰ ἀφηρημένα συστατικὰ στοιχεῖα συνέρχονται πάλιν ἀποτελοῦντα τὸ εἰς τὸ ἐξῆς κατηννοημένον, συγκεκριμένον ἀντικείμενον, διότι δι' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐπιτυγχάνεται νὰ καλύψῃ ἡ γνώσις πρᾶγματι τὸ ἀντικείμενον. Ἄλλὰ θὰ ἐρωτήσωμεν: Δὲν εἶνε ἄρα γε καὶ ἡ μέθοδος αὐτῆς κατ' οὐσίαν γενετική; Καὶ πάλιν: εἶνε δυνατόν ὁ ὀπαδὸς τῆς κριτικῆς μεθόδου νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν παραγόντων τοῦ ἀντικειμένου, τῶν γενικῶν ἐννοιῶν τῆς λειτουργίας τῆς γνώσεως ἄλλως ἢ δι' ἀφαιρέσεως; Ὅμοιοιότατον ὅτι ὄχι. Ποῦ ἄρα ἔγκειται ἡ ῥιζικὴ διαφορὰ;

Μόνον ἐν τούτῳ δύναται νὰ κεῖται: Ὁ δογματισμὸς ἀποκαλεῖ τὸ ἀντικείμενον δεδομένον διότι θεωρεῖ αὐτὸ προῖον πεπερασμένων παραγόντων, δυναμένων τοῦτέστι νὰ ἐξαντληθῶσι. Δυνατὸν βεβαίως νὰ μὴ γνωρίζωμεν ὅλους τοὺς παράγοντας ἐκ τῶν ὁποίων παρήχθη τὸ προῖον, ἀλλὰ ἀνάγκη νὰ δύνανται οὗτοι νὰ ἐξαχθῶσι πάντες, μέχρις ἐνὸς δι' ἐπαρκῶς ἐμβριθοῦς ἀναλύσεως, διότι ἔ χ ο μ ε ν τὸ π ρ ο ῖ ὄ ν, συνεπῶς ἔχομεν καὶ τοὺς παράγοντας ἐκ τῶν ὁποίων συνετέθη δὲν πρόκειται πλέον

ἢ νὰ λάβωμεν πλήρη συνείδησιν ἐκείνου τὸ ὅποιον εἶχομεν. Ὁ ὁπαδὸς τῆς κριτικῆς ἀπόψεως, τοῦναντίον, θεωρεῖ ὡς ἀπεραντοὺν τὸ πρόβλημα τῆς συνθέσεως τοῦ ἀντικειμένου ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ στοιχείων. Βεβαίως ζητεῖται ὁ πλήρης καθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου διότι μόνον ἡ τελείως καθωρισμένη ἔννοια θὰ ἀπετέλει πλήρη αὐτοῦ γνῶσιν. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τὸ ὅποιον δίδεται εἰς τὴν γνῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου χ, τοῦ ἀντικειμένου, δὲν εἶνε δι' αὐτὴν ἐπιδεκτικὸν τελικῆς λύσεως· ἡ λύσις τῆς ἐξισώσεως φέρει εἰς οἶονεὶ ἀτέρμονα ὑπολογισμὸν. Ὅσοιδήποτε καὶ ἂν θεωρήσῃ, κατὰ ταῦτα, ἡ ἡμετέρα γνῶσις καθορισμοὺς τοῦ ἀντικειμένου, δηλονότι τοῦ ἀγνώστου χ, θὰ ἀποτελοῦσιν οὔτοι πάντοτε κατὰ προσέγγισιν μόνον τιμὰς αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ κριτικισμὸς λαμβάνει κυρίως ὡς σημεῖον ἀπόψεως τὴν ὁδὸν (τὴν γνῶσιν) καὶ ὄχι τὸν σκοπὸν (τὸ ἀντικείμενον), λέγει ὅτι ἀπὸ τῆς γνώσεως ὁρμώμενοι θὰ κατανοήσωμεν τὸ εἶναι, ταῦτέστι τὸ εἶναι τῆς γνώσεως, καὶ ὄχι ὅτι ἀπὸ τοῦ εἶναι, ὡς ἐὰν εἶχομεν ἤδη αὐτό, θὰ κατανοήσωμεν τὴν γνῶσιν. Ὁ δογματισμὸς, τοῦναντίον, θεωρεῖ ὡς ἀρ' ἑαυτοῦ ἐννοούμενον ὅτι τὸ χ τῆς ἐξισώσεως τῆς γνώσεως δύναται τελείως νὰ ὑπολογισθῇ, καίτοι μέχρι τοῦδε δὲν ὑπελογίσθη, καὶ ἄρα δύναται οὗτος νὰ ἑμιλῇ περὶ τοῦ ἀντικειμένου ὡς ἐὰν νὰ εἶχομεν ἤδη αὐτὸ καὶ νὰ λέγῃ ὅτι ἡ γνῶσις, καθὸ ἡ ὁδὸς, ἀνάγκη νὰ κανονίσῃ τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς συμφώνως πρὸς ἐκεῖνο, καθὸ τὸ τέρμα, μέχρι τοῦ ὁποίου εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν ἔχομεν φθιάσει ἀκόμη ἀλλὰ τὸ ὅποιον ὀπισθοῦν εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν βλέμματος : αὕτη εἶνε ἡ ἔννοια τοῦ ὑπ' αὐτοῦ λεγομένου ὅτι τὸ ἀντικείμενον εἶνε κατ' ἑαυτὸ ὅ,τι εἶνε καὶ ὄχι ἀπλῶς χάρις εἰς τὴν γνῶσιν.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ τοιοῦτον, πρὸ παντὸς ἄλλου, ἰσχύει δι' αὐτὸν ὡς προϋπόθεσις ἄνευ οἰουδήποτε περιορισμοῦ, ἀδυνατεῖ οὗτος, ἐν τέλει, κατ' ἀρχὴν νὰ θέσῃ ἑαυτὸν εἰς τὸ σημεῖον ἀπόψεως τοῦ κριτικισμοῦ. Εἰς πᾶσαν τοῦ τελευταίου τούτου θεωρίαν περὶ τῆς γνώσεως θὰ ὑποβάλλει πάλιν δογματικὴν σημασίαν τοῦ εἶναι καὶ θὰ προσπαθήσῃ τότε νὰ ἐκριζώσῃ αὐτὴν ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ προϋποθέσεως τοῦ δεδομένου εἶναι—ὡς ἐὰν νὰ μὴ ἦτο καὶ δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῇ αὕτη, ἢ μᾶλλον ὡς ἐὰν ἡ γνώμη αὕτη νὰ μὴ ἠδύνατο ἢ νὰ εἶνε ἡ βίασις, καίτοι μὴ ὁμολογουμένη, καὶ αὐτοῦ τοῦ κριτικισμοῦ. Τοῦναντίον διὰ τὸν κριτικισμὸν θὰ εἶνε εὐκόλον νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ δεδομένον εἶναι τοῦ δογματισμοῦ ὡς φυσικὴν αὐταπάτην χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν ἀντίπαλόν του μέρος τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ γνώμης ὡς πραγματικῆς ἀλλὰ μὴ ὁμολογημένης προϋποθέσεως.

Ἐὰν κατὰ ταῦτα περιλάβωμεν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς γενετικῆς ἀπόψεως τῆς γνώσεως τὸ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν γνῶσιν τὸ ἀντικείμενον εὐρίσκεται διαρκῶς ἐν τῷ γίγνεσθαι.

οὐδέποτε δὲ ἀποτελεῖ ἀποπερατωμένον εἶναι, ἐν δὲ τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀφαιρετικῆς ἀπόψεως τὸ ἀντίθετον τούτῳ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸ δεδομένον εἶναι δύναται δι' ἀφαιρέσεως νὰ νοηθῇ τελείως καθ' ἑαυτό, θὰ ἔχομεν ἐπιτύχει τὴν οὐσίαν τῆς ἀντιθέσεως τὴν ὁποίαν διὰ τῶν ἐν χρήσει ἱστορικῶν ὄρων ἀποκαλοῦμεν ὡς τὴν τοῦ κριτικισμοῦ καὶ δογματισμοῦ.

Ὅτι ἡ ἀποψις τοῦ Πλάτωνος εἶνε ἡ γενετικὴ ἐλέχθη, κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον σαφεστέραν ἔκφρασιν, διὰ τῆς ἐρμηνείας τὴν ὁποίαν ἔδωκεν οὗτος εἰς τὴν γνῶσιν, ὅτι τ. ἔ. αὕτη ἀποτελεῖ τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀορίστου, ἐπ' ἀπειρον δυναμένου νὰ καθορισθῇ, τὸν ἀφορισμὸν καθ' ἑαυτὸ ἀπεριορίστου τινός ἀλλ' ἀπεριορίστως ἐπιδεκτικοῦ προϊόντος ἀφορισμοῦ. Ἐξ ἴσου ὁμῶς βέβαιον καὶ ἀναμφισβήτητον εἶνε ὅτι διαρκῶς ὁ Ἀριστοτέλης ὑποστηρίζει τὴν ἀφαιρετικὴν ἀποψιν, καὶ ἀπ' αὐτῆς μόνον, ὡς ἀπὸ προϋποθέσεως τὴν ὁποίαν οὐδὲ νὰ φαντασθῇ κἄν δύναται ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ θίξῃ τις, ὀρμώμενος κρίνει τὸν Πλάτωνα. Ἄλλ' οὕτω, δυνάμεθα αὐτόχρομα νὰ εἴπωμεν, εἶνε ἀναπόφευκτον νὰ παρεξηγήσῃ ἐν ἑκάστον τούτου βῆμα, καὶ εἶνε, συνεπῶς, λίαν φυσικὸν διαρκῶς νὰ ὀργίζεται καὶ νὰ καταδιώκῃ αὐτὸν δι' ὄλων τῶν ἑαυτοῦ συγγραμμάτων καὶ ἰδίᾳ διὰ τῶν σχολιῶν ὁδῶν τῆς θεμελιώδους αὐτοῦ φιλοσοφίας, καὶ τοῦτο μὲ ἕφος τραχύ, ἔστιν ὅτε καὶ σκωπτικόν, ἐγγίζον πολλάκις τὰ ὄρια τῆς ὑβρεως, ἕφος ἀποτόμως ἀντιτιθέμενον πρὸς τὴν συνήθως ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιδιωκομένην εὐγενῆ ἀντικειμενικότητα, καὶ μόνον ἐν μέρει δυνάμενον νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῶν ματαίων καὶ ἄνευ ἐλπίδος ἐπιτυχίας κόπων τοὺς ὁποίους καταβάλλει διὰ νὰ ἐξαγάγῃ ἐννοίαν ὁπωσοῦν καταληπτὴν εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ τρόπου ἐκεῖνου τοῦ σκέπτεσθαι διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ὁποίου ἐλλείπει αὐτῷ τελείως τὸ ἀπαιτούμενον αἰσθητήριον ὄργανον.

Καὶ ἐλάχιστη ἀκόμη προσοχὴ εἰς τὸ ἕφος, νομίζομεν ὅτι ὄφειλε νὰ ἐξαρκέσῃ διὰ νὰ κατανοηθῇ ὁ χαρακτήρ οὗτος τῆς ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος πολεμικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὡς πρὸς τὸν ἀληθῆ λόγον τῆς πολεμικῆς ταύτης, καὶ πρὶν ἀκόμη καταστῆ δυνατὸν σαφῶς νὰ καθορισθῇ καὶ ἀποδειχθῇ οὗτος. Ἀλλὰ βεβαίως ὅποιος θὰ εὕρισκετο περιπεπλεγμένος εἰς τὸν αὐτὸν δογματισμὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε πολὺ διαφόρως διατεθειμένος ἀπέναντι τοῦ Πλάτωνος, ἢ εἰάν, θεωρῶν τὸ ζήτημα ὡς ἀπὸ χιλιετηρίδων λελυμένον, ἐξήταζεν αὐτὸ μετὰ μεΐζονος ἡσυχίας, θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ εὕρισκῃ δεδικοιολογημένην τὴν ψυχικὴν ταύτην διάθεσιν εἰς ἐκεῖνον ὃ ὁποῖος ἔχων ἀμέσως πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ καταβάλλῃ ὕλας τὰς δυνατὰς προσπάθειας διὰ νὰ ἀνακόψῃ αὐτάς· μάλιστα θὰ ἠδύνατο νὰ αἰσθανθῇ καὶ κάποιον θαυμασμὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ὃ ὁποῖος, παρὰ τὴν τόσον βαθεῖαν εἰς τὰ ζητήματα ἀντίθεσιν, προσεπάθει, ἐξαιρέσει τινῶν, εἶνε ἀληθῆς, δυνα-

ρέστων χωρίων, νὰ διατηρήσῃ τὸ ἕφος τῆς φιλίας (᾽Ηθ. Νικ. Α. 4) καὶ τῆς προσωπικῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν γηραιὸν διδάσκαλον, καὶ τὴν «ἀποδεικτικὴν σοβαρότητα» (Μεταφ. XII 8,1073a 22) ἐν τῇ κριτικῇ τῆς θεωρίας αὐτοῦ.

Παραδοξώτερον ὅμως ἀκόμη εἶνε τὸ ἐξῆς: ὅτι παρ' ὅλα ταῦτα ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶσι τὸν Ἀριστοτέλην ὡς τὸν ἐνδεδειγμένον διάδοχον τοῦ Πλάτωνος, τὸν φυσικὸν αὐτοῦ κληρονόμον, καὶ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἀκόμη περισσότερο ἀνέπτυξε τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ. Νομίζω ὅτι ἐναντίον τοῦ τοιοῦτου θὰ διεμαρτύροντο ἐξ ἴσου ἐντόνως ἀμφοτέρω οἱ φιλόσοφοι. Εἶνε ἄρα γε δυνατόν νὰ παρίδωμεν ὅτι τὸ μόνον σημεῖον τὸ ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης θέλει ἀκόμη νὰ ἔχῃ κοινὸν μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ ἀπόψεως θεμελιωδῶν βάσεων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, τοῦτέστι τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας, τὴν ἀνύψωσιν τῆς μορφῆς ὑπὲρ τὴν ὕλην, θεωρεῖ μᾶλλον ὡς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Σωκράτους τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων παρεμόρφωσε μόνον; ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως ἐπιθυμεῖ νὰ ὀφείλῃ εἰς τοῦτον (ἀπὸ ἀπόψεως θεμελιωδῶν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ βάσεων) ἢ τὴν, δυστυχῶς τὴν ἀλήθειαν παραμορφοῦσαν, παράδοσιν τῆς σωκρατικῆς σχολῆς ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας; Διότι τοῦτο ἀκριβῶς ἰσχυρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης: ὁ Σωκράτης ἀνεκάλυψε τὴν ἀφηρημένην ἐννοίαν, δὲν ὑπέπεσεν ὅμως ἀκόμη εἰς τὸ σφάλμα νὰ «ἀποχωρίσῃ» αὐτὴν ἀπὸ τοῦ δεδομένου αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, ἐνῶς ἡ Ἰδέα τοῦ Πλάτωνος διακρίνεται τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας τοῦ Σωκράτους ἀκριβῶς ὡς ἐκ τοῦ ἐσφαλμένου τούτου ἀποχωρισμοῦ, ἔργον δ' ἑαυτοῦ θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἀναιρέσῃ τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦτον, νὰ ἀναστηλώσῃ οὕτω, κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ ἐννοίαν, τὸ ἔργον τοῦ Σωκράτους καὶ συμπληρώσῃ αὐτό. Ἡ περὶ τῶν Ἰδεῶν θεωρία, κατὰ ταῦτα, ἐφ' ὅσον εἶνε διάφορος τῆς περὶ τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας θεωρίας τοῦ Σωκράτους, δὲν ἦτο ἄλλο τι ἢ πεπλανημένη γνώμη· ἐὰν δὲ δὲν εἶχεν ὑπάρξει ποτὲ ὁ Πλάτων, ἐὰν ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν εὐτυχίσει νὰ ἀντλήσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ τὰς ἀφορώσας τὸ ἔργον τοῦ Σωκράτους, ἀπὸ ὀλιγώτερον τειλωμένην πηγὴν, τότε μόνον θὰ ἦτο εὐθεία ἢ πορεία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Δὲν γνωρίζω κανὲν χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους ὅπου καὶ πόρρωθεν νὰ ὑποδεικνύεται διάφορος ἐκτίμησις τῆς θεμελιώδους θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Δὲν πρόπει δὲ νὰ συγκαλύψωμεν τὴν φανερὰν ταύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ μὴ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ σημειώσωμεν τό, τῇ ἀληθείᾳ, λυπηρὸν γεγονός, ὅτι φιλόσοφος τοῦ ὁποῖου ἡ πνευματικὴ ἰσχὺς ἐκτείνεται ἐπὶ χιλιετηρίδας, ἔσχε τὸ ἀτύχημα τελείως νὰ παρεξηγηθῇ καὶ ἐσφαλμένως νὰ κριθῇ ὑπὸ τοῦ ἱστορικῶς ἀκόμη μεγαλειτέραν ἔχοντος ἐπίδρασιν, καὶ ἄρα, κατὰ τὴν συνήθη ἐκτίμησιν, ἀκόμη μεγαλειτέρου μαθητοῦ αὐτοῦ.

Διὰ νὰ δικαιολογήσωμεν πλήρως καὶ διεξαγάγωμεν τελείως τὴν ὑπὲρ

τῆς ἱστορικῆς ταύτης γνώμης ἡμῶν ἀπόδειξιν ἀπαιτεῖται νὰ ἀνατρέξωμεν μακράν. Ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν μέχρι τῶν ἐν στενωτέρῳ, τοῦτέστιν ἀριστοτελικῆ, ἐννοίᾳ λογικῶν δηλ. θεωρητικῶν περὶ τῆς ἀποδείξεως βάσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σταγειρίτου, νὰ μὴ παραλείψωμεν δὲ καὶ τὴν ψυχολογικὴν αὐτῶν ἀποψιν. Τότε μάλιστα θὰ δυνηθῶμεν νὰ πατήσωμεν τὸ ἕδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ διεξαχθῆ ὁ μέγας ἀγών, τὸ πεδῖον τῆς θεμελιώδους φιλοσοφίας, ἢ, ὡς ἐβάρησαν αὐτὴν οἱ μεταγενέστεροι, τῆς Μεταφυσικῆς.

1. Λογικὴ καὶ Ψυχολογία.

Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ παραγνωρίσωμεν ὅτι ἡ περὶ ἀποδείξεως θεωρία τῶν »Ἀναλυτικῶν«¹ στηρίζεται πράγματι κατὰ μέγα μέρος, καίτοι τοῦτο δὲν ἀνομολογεῖται ῥητῶς, ἐπὶ τῶν ἀποκτημάτων τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξακολουθεῖ ἐξελισσομένη. Δύναται τις μάλιστα πρὸς στιγμὴν νὰ νομίσῃ ὅτι δὲν ἔχει ἐνώπιον αὐτοῦ ἢ λίαν ἀκριβῶς ἐπεξεργασμένας τὰς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἰδίως ἐν τῷ «Φαίδωνι», τεθειμένας ἀρχὰς τῆς συναγωγικῆς μεθόδου.

Ὁ Ἀριστοτέλης συμμερίζεται ἐντελῶς τὸ πλατωνικὸν ἰδεῶδες τῆς ἐπὶ συναγωγῆς θεμελιώσεως τῆς γνώσεως. Δὲν κουράζεται ζητῶν αἰτίας, ἀρχάς, πρῶτα: ταῦτα εἶνε τὰ «καθ' ἑαυτὰ» προγενέστερα, «καθ' ἑαυτὰ» βεβαιότερα ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκ τούτων συναχθησομένας κατ' ἰδίαν γνώσεις: ἀνάγκη δὲ ἡ συναγωγή νὰ ἀνατρέξῃ μέχρι τῶν ἀπολύτως πρῶτων, ἀνυποθέτων, «ἀφ' ἑαυτῶν» βεβαίων ἀρχῶν, μέχρι τῶν ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν (Τοπ. Ι 1, 100 b 18), ὡς ἀπαξ, προφανῶς ἐν πλατωνικῷ πνεύματι, ἀπεκάλεσεν αὐτάς. Θὰ ἐρωτήσῃ τις ὅμως: ἀλλὰ τί ἄραγε ἄλλο ζητεῖ ὁ Πλάτων, τί ἄλλο ζητεῖ κατ' ἀρχὴν ἢ κριτικὴ, ἢ γενετικὴ ἀποψις τῆς γνώσεως, τί ἄλλο δύναται νὰ ζητῆ;

Ἡ παροδοχὴ ὅμως τοῦ ὀρθολογισμοῦ -χωρὶς οὐδόλως ἐνταῦθα νὰ λιβῶμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ζήτημα ἂν ὁ Ἀριστοτέλης μένει διαρκῶς πιστὸς εἰς τὸν ὀρθολογισμόν τοῦτον καὶ ἂν δὲν ἐπαναπίπτει μᾶλλον πολυλάκις εἰς τὴν ἀντίθετον ἀποψιν, τὴν τοῦ αἰσθητισμοῦ—δὲν σημαίνει ἤδη καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ κριτικισμοῦ. Δογματικὴ ἀντίληψις τῆς γνώσεως συμβιβάζεται καθ' ἑαυτὴν πρὸς τὸν ὀρθολογισμόν, ἱστορικῶς μάλιστα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνεβάδισε μετ' αὐτοῦ. Τὰ ἀντικείμενα ἔχουσι τὰς ἑαυτῶν ἀρχάς· ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀντικειμένοις εὐρίσκεται ἡ σχέση τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐξαρτωμένου. Αὐτὸ τὸ εἶναι ὑπόκειται εἰς ὁρισμένους θεμελιώδεις συμφώνους τῆ διανοήσει καθορισμούς, οἱ ὁποῖοι ἀποχωρίζονται δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ δεδομένου καὶ τότε μόνον κατανοοῦνται ὑπὸ τοῦ καθαροῦ λογισμοῦ ὡς σύμφωνοι τῆ διανοήσει, μάλιστα ὡς κατ' ἀνάγκην τοιοῦτοι. Οὕτω ἡ γνώσις τῶν ἀρχῶν γίνεται ἀρχή

τῆς γνώσεως πάντων τῶν λοιπῶν ἐν τῇ κατανοήσει δὲ ἀκριβῶς τῶν ἀρχῶν κατανοοῦμεν τι ἐκ τῶν «ἀντικειμένων κατ' ἐαυτῶν». Ἡ γνώσις παντὸς πράγματος στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώσεως τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ· οὕτω, ἡ γνώσις τῆς φύσεως στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώσεως τῶν καθαρῶν, λογικῶν (συμφώνων τῇ διανοήσει καὶ κατ' ἀνάγκην νοητῶν) ἀρχῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων αὐτὴ αὐτὴ ἡ φύσις στηρίζεται· ἐξαίροντες δὲ ταύτας δυνάμεθα νὰ ἀφορίσωμεν, ἐν τῇ φυσικῇ π. χ. γενικὸν λογικὸν μέρος («Μεταφυσικαὶ βάσεις τῆς φυσικῆς» ὡς λέγει ἐπιτυχῶς ἀπεκάλεσε τοῦτο ὁ Brandis), καὶ οὕτω κατ' ἐξῆς μέχρι τῆς τελευταίας θεμελιώδους ἐπιστήμης τῆς πραγματευομένης περὶ τῶν ἀρχῶν ἐν γένει τοῦ εἶναι, τοῦ «ὄντος ὡς ὄντος». Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν εἶνε πρῶτον, ἀνάγκη νὰ εἶνε τοῦτο καὶ κατὰ τὴν τελείαν τὴν οὐσίαν ἀφορῶσαν γνώσιν, τιαύτη δὲ εἶνε ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις. Ἡ ἀποψις αὐτὴ εἶνε ὀρθολογιστικὴ δὲν παύει ὅμως ταῦτοχρόνως νὰ εἶνε τελείως δογματικὴ.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν παρέλειψε ῥητῶς ν' ἀνακινήσῃ τὸ ζήτημα εἰν εἶνε ἔργον τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης νὰ πραγματευθῇ περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ εἶναι ἢ τῆς οὐσίας καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀποδείξεως: τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιράσεως μετὰ τῶν προσθηκῶν αὐτῆς (Μετάρ. III 1, 995 b 3). Ἡ ἀπάντησις (IV 3) εἶνε: ναί, διότι αἱ τελευταῖαι θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς γνώσεως ἀνάγκη νὰ εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἰσχύουσι περὶ τοῦ ὄντος ὡς τοιοῦτου.

Ἐκ πρώτης ὄψεως δυνατόν νὰ φανῇ ὅτι τ' ἀνωτέρω εἶνε ἐπιδεκτικὰ τῆς ἐξῆς μὴ πρὸς τὸν κριτικισμὸν συγκρουομένης ἐρμηνείας: ἀφοῦ τὸ ἀντικείμενον ἀνάγκη πάντως νὰ νοηθῇ ἐν τῇ γνώσει κατ' ἐξῆς αὐτῆς, συμφώνως πρὸς τοὺς ἰδιάζοντας εἰς τὴν γνώσιν νόμους, ἔπεται ὅτι οἱ πρῶτοι νόμοι τῆς γνώσεως θὰ εἶνε καὶ οἱ πρῶτοι νόμοι διὰ τὸ ἀντικείμενον, ὡς ἀντικείμενον κατ' ἀρχὴν τῆς γνώσεως. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἄλλως τε φαίνεται πρὸς στιγμὴν πλησιάζων πρὸς τὴν γνώμην τιαύτην ὅταν εὐρίσκει τὸν τελευταῖον καὶ κρίσιμον λόγον τοῦ ἀπαρραβιάστου κύρους τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος ἐν τῷ ὅτι αὐτὴ ἐκφράζει προϋπόθεσιν παντὸς διαλογισμοῦ (105 b 15-17). Δὲν φαίνεται ἄρα γε ἀμέσως ἐνταῦθα ὡς νὰ εἶνε ἡ ἔρις μεταξὺ κριτικισμοῦ καὶ δογματισμοῦ ἀπλῆ λογομαχία, ἀφοῦ οὐδ' αὐτὸς ὁ ὁπαδὸς τοῦ κριτικισμοῦ ἀρνεῖται ὅτι ἡ γνώσις, κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὸ ἀντικείμενον, καὶ ὅτι ἄρα θὰ ἦτο παράλογον νὰ θέλῃ τις νὰ θέσῃ ἀρχὰς τῆς γνώσεως αἱ ὁποῖαι νὰ μὴ εἶνε ἐπίσης καὶ ἀρχαὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως;

Πράγματι, δὲν εὐρίσκομεν ἐνταῦθα τὴν κρίσιμον ἀπόδειξιν τοῦ δογματισμοῦ τῆς περὶ ἀποδείξεως θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους· οὗτος κεῖται ἐν τῷ ἐξῆς: Ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι τελευταῖαι ἀνώταται ἀρχαὶ τῆς συναγωγῆς· διατί; Διότι ἄλλως θὰ ἐξηκολούθει ἡ ἀπόδειξις ἐπ' ἀπειρον, καὶ ἄρα οὐδὲν θ' ἀπεδεικνύετο.

Ἡ διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένη φράσις: «τὸ ἄπειρον δὲν δύναται ποτὲ νὰ ἀχθῆ ἕως πέρας», δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εἶνε παρ' Ἀριστοτέλη, πανταχοῦ ὅπου ἀναφαίνεται, τὸ ἀλάνθαστον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ δογματισμοῦ· περὶ αὐτὴν στρέφεται ἢ τὴν οὐσίαν, ἐν γένει, τὸ ἀποπερατωμένον εἶναι ἀφορῶσα ἀπόδειξις αὐτοῦ· ταύτην δὲ τὴν σημασίαν ἔχει ἡ φράσις ἐκείνη ἤδη ἐν τῇ περὶ ἀποδείξεως θεωρίᾳ αὐτοῦ.

Βεβαίως εἶνε ἀναντιρρήτως ὀρθὸν ὅτι τὸ σημεῖον ἐν ἄρξεως τῆς διανοήσεως ἀνάγκη νὰ εἶνε ἀναμφισβητήτως γνωστὸν εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν διανόησιν· ἀνάγκη αὕτη νὰ ἀρχίσῃ ἐν ὀρισμένῳ τινὶ σημείῳ, ἄλλως, κατ' ἀρχὴν, οὐδέποτε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἀρχὴ αὐτῆς. Ἐπίσης ἀναντιρρήτως ἀπαιτεῖται νὰ ἀρχίσῃ αὕτη ἀπ' ἐκείνου τὸ ὁποῖον εἶνε ἀληθῆς ἀρχή, τὸ ὁποῖον δι' αὐτὴν τὴν διανόησιν εἶνε πράγματι θεμελιῶδες, ἀνυπόθετον, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀρχηγόνου εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν. Τοῦτο ἠγνόει ὁ Πλάτων ὅταν ἀπῆλθε βίαισιν μὴ ἔχουσιν πλέον ἄλλο τι ὡς βίαισιν. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης μεταχειρίζεται τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν τοῦ «ἀνυποθέτου» ἢ τῆς μὴ ἀλλῶς ὑποθετικῶς ἰσχυούσης ἀρχῆς (ἀρχὴ ἀνυπόθετος, 100ῃ b 14) καίτοι ἐν τῇ ἐξησθενημένῃ σημασίᾳ ἀρχῆς ἢ ὁποῖα ἰσχύει ὅχι ὡς «ὑπόθεσις» ἀλλ' ὡς «ἀξίωμα» (Ἀναλ. μετγ. I.2, 72a 16). Καὶ ἐν τούτῳ ἐπίσης κεῖται, ὅπως ταχέως θὰ πεισθῶμεν, κεκρυμμένη τροπὴ πρὸς τὸν δογματισμὸν· τελείως καταφανῆς ὅμως καθίσταται οὗτος ἐν τῇ ἀπαιτήσει ὅτι ἡ ἀπόδειξις ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὅρια κατ' ἀμφοτέρους τὰς διεσθύνσεις.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἀπλῶς ἀπὸ τυπικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενον δύναται καὶ τοῦτο νὰ φανῆ ὡς μὴ παρέχον ἐνδοιασμὸν τινα, μάλιστα ὡς σχεδὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐννοούμενον· ἡ ἀπόδειξις ἀνάγκη νὰ ἀχθῆ εἰς πέρας ἐὰν πρόκειται νὰ ἔχῃ ἀποδειχθῆ ἢ θέσις.— Ἀλλὰ ἐπὶ τῆς συναγωγῆς πρόκειται νὰ στηρίζηται κατ' ἀρχὴν ἡ γνῶσις τοῦ ἀντικειμένου· ὅς ἐκ τούτου εἰς τὴν τυπικῶς καθαρὰν καὶ ἀπρόσβλητον λογικὴν ἀρχὴν ὑποβάλλεται, ἀνευ μεσολαβήσεώς τινος καὶ λεληθότως πως, ἡ ἔννοια ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἀνάγκη νὰ δύναται ἀπολύτως τελείως καὶ ὅχι κατ' ἄπειρον προσέγγισιν, νὰ γνωσθῆ, τοῦτέστι νὰ νοηθῆ διὰ τῶν ἡμετέρων ἐννοιών. Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ κυρίως τὴν προϋπόθεσιν τοῦ δογματισμοῦ τοῦ ὁποῖου τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον εἶνε ἡ θέσις τοῦ Πλάτωνος· ὅτι ἡ γνῶσις συνίσταται εἰς τὸν διαδοχικὸν καθορισμὸν ἐπ' ἄπειρον καθοριστέου τινὸς τὸ ὁποῖον ὅμως οὐδέποτε δύναται ἀπολύτως νὰ κατανοηθῆ δι' οἰουδήποτε συγκεκριμένου καθορισμοῦ. Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ἢ συναγωγῆ, ἢ ὁποῖα ἔχει ὡς τέρμα τὸ ἀντικείμενον τῆς πείρας, ἔχει μὲν ὄριον ὡς πρὸς τὸ σημεῖον ἀφετηρίας τῆς διανοήσεως, ὡς πρὸς τὸ μέρος ὅμως τοῦ τέρατος αὐτῆς τοῦ ἀντικειμένου τῆς πείρας, εἶνε, κατ' ἀρχὴν μάλιστα, ἄπειρος.

Πλὴν τούτου κατ' ἀρχὴν ὁ κριτικισμὸς εἶνε πάντοτε πρόθυμος ν' ἀποδεχθῆ οἰανδήποτε προϊούσαν βάθυνσιν αὐτῶν τῶν ἀρχῶν. Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν βεβαίως ῥητὴν δήλωσιν τοῦ Πλάτωνος, πράγματι ὅμως βλέπομεν αὐτὸν ἐργαζόμενον μέχρι τέλους εἰς τὴν τοιαύτην βάθυνσιν. Οὐδὲν εἶνε τόσον χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν τρόπον τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἐργασίας ὅσον ὁ ἀκατάπαυστος οὗτος ἀγὼν πρὸς ἀναζήτησιν διζικωτέρας καὶ ὀλονὲν διζικωτέρας διατυπώσεως τῆς ἀρχῆς ἢ ὅποια, ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει μεθοδολογικὴν αὐτῆς κατεύθυνσιν, ἀκραδάντως δι' αὐτὸν εἶνε βεβαία ὡς ἡ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς λογικῆς· ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ Πλάτων ἠννόει τὴν λογικὴν ὡς μέθοδον, ὡς διαδικασίαν, ὡς ἀτελεύτητον κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν, βλέπει ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν ποτὲ νὰ περικλεισθῆ αὕτη καὶ ἀποκρυσταλλωθῆ ἐν τελειωτικῇ τινι διατυπώσει.

Τὴν ἐκ τοῦ διαμέτρου ἀντίθετον σημασίαν ἔχουσιν αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους θεοστηριζόμεναι τελευταῖαι μὴ ἐπιδεκτικαὶ ἀποδείξεις θεμελιώδεις ἀρχαὶ (ἀξιώματα). Τὸ τοιοῦτον δὲν σημαίνει ἀπλῶς ὅτι ἀνάγκη νὰ μὴ δύνανται πλέον νὰ συναχθῶσι, τοῦθ' ὕπερ τυπικῶς θὰ ἦτο εὐνόητον καὶ ὡς ἀφηρημένη ἀπαίτησις λίαν δεδικαιολογημένη, ἀλλ' ὅτι ἀνάγκη νὰ εἶνε «ἀφ' ἑαυτῶν βέβαιαι», ἢ «γνωσταί», μὴ ἔχουσαι ἀνάγκην, κατ' ἀρχὴν, λογικῆς τινος δικαιολογίας, ἀνώτεραι ταύτης. Ὁ κλασσικὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ νεωτέρου κριτικισμοῦ ἐξέφερε τὴν αὐστηρὰν καταδικαστικὴν ἐτυμηγορίαν τὴν ὁποίαν εἶνε ἀληθὲς ὅτι δαρκῶς παραβλέπουσιν οἱ καταφερόμενοι ἐναντίον τῆς θεωρίας αὐτοῦ τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς «ἐκ τῶν προτέρων» γνώσεως. Ἐάν, λέγει οὗτος, παραδεχθῶμεν ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν οἰασδήποτε συνθετικὰς προτάσεις, ὅσον-δήποτε καταφανεῖς καὶ ἂν εἶνε αὐταί, ὡς «ἀμέσως βεβαίας, ἀνευ δικαιολογίας ἢ ἀποδείξεως», εἰς τρόπον ὅσπερ, «νὰ ἐπιβάλλωμεν γενικῶς τὴν παραδοχὴν αὐτῶν ἀνευ συναγωγῆς ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κύρους τὸ ὁποῖον ἔχουσιν ἀμέσως ὡς ἐκφραστῶσι, «ἀπωλέσθη πᾶσα κριτικὴ τοῦ λογισμοῦ», ἀπέβησαν εἰς μάτην ὅλοιοί κόποι τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔρωτος (θὰ ἔλεγεν ὁ Πλάτων.) Σημειωτέον ὅτι ὁ Kant κάμνει ἐνταῦθα σαφεῆ διάκρισιν μεταξὺ «συναγωγῆς: νοητῆς (transzendental)» καὶ «ἀποδείξεως» ἐν ἀριστοτελικῇ ἐννοίᾳ τῆς ὁποίας, ἀληθῶς, αἱ Ἀρχαὶ δὲν εἶνε ἐπιδεκτικαί. Διὰ τῆς πρώτης ἐκ τῶν ἐκφράσεων ἐννοεῖ (θὰ περιγράψωμεν τοῦτο ἐλευθέρως ἀλλ', ὡς ἐλπίζομεν, ἀποδίδοντες πιστῶς τὴν ἐννοίαν) τὴν δικαιολογίαν ἀρχῆς τινος διὰ τῆς ἀποδείξεως ὅτι καὶ πῶς θεμελιούται αὕτη ἐν τῷ συστήματι τῶν ἀρχηγόνων τρόπων λειτουργίας τῆς διανοήσεως. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀποδείξεως, ἐκ τῆς «μεθόδου» τῆς λογικῆς, γνωρίζει καὶ ἐφαρμόζει ὁ Πλάτων. Ἀναγνωρίζομεν ῥητῶς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πλησιάζει τοῦλάχιστον πρὸς αὐτὸ ἐν τῇ θεμελιώσει τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος· ἀλλ' οὔτε ἔσχε ποτὲ πρὸς ὀφθαλμῶν τοιούτου εἶδους θεμελίωσιν διὰ τὸ σύστημα αὐτοῦ τῶν Κατηγοριῶν, διὰ τὰς ἐννοίας αὐτοῦ περὶ δυνάμεως καὶ ἐντε-

λεχείας, διὰ τὰς τέσσαρας ἀρχὰς τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ, οὔτε πράγματι μένει πιστὸς εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐν τῇ παραιτέρω διεξαγωγῇ τῆς συναγωγῆς ἐν τῇ μοναδικῇ ἐκείνῃ περιπτώσει, ἀλλ' ἡ συναγωγή ταχέως ἐπανέρχεται εἰς τὴν καθαρῶς καὶ γνησίως δογματικὴν ἀπομιν ὅτι διανόησις καὶ ἀντικείμενον εἶνε καθ' ἑαυτὰς ἔννοιαι ἴσαι, ὅτι κατὰ συνέπειαν εἶνε δυνατόν νὰ καλύψωσιν ἀλλήλας ἐὰν ἀρκούντως μακρὰν προχωρήσῃ ἡ συναγωγή,

Κατὰ πολὺ συνηθεστέρα ὅμως εἶνε παρ' αὐτῶ ἡ ἐντελῶς ἀσυγκάλυπτος ἐπιτροπὴ εἰς τὸν δογματισμὸν κατὰ τὴν ὁποίαν, ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἀνάγκη νὰ δώσῃ λόγον περὶ τῶν τελευταίων ἀρχῶν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, **δ ι α ρ ρ ῆ δ η ν ἄ ρ γ ε ῖ τ α ι** νὰ πράξῃ τοῦτο, δι' ἐκφράσεων αἱ ὁποῖαι φαίνονται οἷον εἰρωνευόμεναι τὸν ἐρωτῶντα, οἷον : δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν λόγον ὅταν ἔχομεν καλλίτερόν τι ἀπὸ τὴν ἀνάγκην λόγου (Φυσ. VIII 3 254a 30), ἢ : δὲν πρέπει ν' ἀπαιτῶμεν διαρκῶς ὄρισμὸν ἀλλὰ νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὴν ἐπαγωγὴν καὶ τὴν ἀναλογίαν (Μεταφ. IX 6, 1048 b 35), ἢ παραπέμπει ἡμᾶς εἰς τὸ ὀφθαλμοφανές, εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, εἰς τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις καὶ (ὡς πρὸ ὀλίγου εἶδομεν) εἰς τὴν ἐπαγωγὴν καὶ τὴν ἀναλογίαν. Δὲν ὑπάρχει μόνον κίνησις ἢ μόνον ἡρεμία, ἀλλ' ἀμφοτέρω ὑπάρχουσι πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ ἡ μοναδικὴ μαρτυρία : **τ ὀ β ε π ο μ ε ν** (αὐτ. 35.) Ὑπάρχουσι «φύσεις» τ. ἔ. σώματα, τὰ ὁποῖα ἐν ἑαυτοῖς ἔχουσι τὴν αἰτίαν τῆς ἀλλοιώσεως καὶ διατηρήσεως ἐν ἀναλλοιώτῳ καταστάσει : θὰ ἦτο γελοῖον νὰ ζητῶμεν ἀποδείξιν τούτου, διότι εἶνε ὀ φ θ α λ μ ο φ α ν ἔ ς ὅτι πολλὰ τοιαῦτα σώματα ὑπάρχουσι μόνον δ' ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ διακρίνῃ τί ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ τί οὐχὶ ἀφ' ἑαυτοῦ νοεῖται, θὰ θελήσει νὰ ἀποδείξῃ ὀφθαλμοφανές διὰ μὴ ὀφθαλμοφανοῦς τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο ὡς ἐὰν τυφλὸς νὰ ὠμίλει περὶ χρωμάτων (Φυσ II 1, 193a 3-9). Τὴν αὐτὴν φυγὴν πρὸ τῆς λογικῆς λογοδοσίας, ἀκριβῶς προκειμένου περὶ τῶν θεμελιωδῶν αὐτοῦ ἐννοιῶν, προδίδει ἰδίως καταφανῶς ἡ ἀπόκρουσις τῶν ἐναντίον τῆς ἐννοίας τῆς δυνάμεως ἐγειρομένων ἐνδοιασμῶν (Μεταφ. IX 3.) ὅπου μόνον ἡ τυφλὴ ἐμπιστοσύνη εἰς τὰς ἐννοίας τῆς καθομιλουμένης γλώσσης δύναται, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, νὰ ἐξηγήσῃ τὴν χονδροειδῆ πρόληψιν τοῦ ἀποδεικτέου. Καὶ μόνον ἐκ τῆς αὐτῆς ἑλλείψεως κατανοήσεως τῆς ἀνάγκης τοῦ δοῦναι λόγον ἀκριβῶς καὶ ἰδίως προκειμένου περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν, ἐξηγεῖται ἡ παντελής ἑλλειψις καὶ τῆς ἐλαχίστης ἀκόμη ἐνδείξεως θεμελιώσεως διὰ τόσον οὐσιώδη βάσιν ὀλοκλήρου τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ὁποῖα εἶνε τὸ σύστημα τῶν Κατηγοριῶν.

Πᾶσα γνῶσις, δηλοῖ πολλάκις, ἀνάγκη νὰ στηρίζηται ἐπὶ πρότερον γνωσθέντος (**προγιγνωσκομένου**), τοῦτέστι πᾶσα συναγωγή ἐπὶ τῶν ἀρχῶν ἢ γνῶσις ὅμως τῶν ἀρχῶν—ἐπὶ ἐπαγωγῆς καὶ τελευταῖον ἐπὶ τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων !

Ἴσως νομίσῃ τις ὅτι τ' ἀνωτέρω λαμβάνονται ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι διὰ νὰ

ἀνεύρωμεν τὰς ἀρχὰς ἔχομεν ἀνάγκην τῆς ἐπαγωγῆς, ἀφοῦ φυσικὰ αἱ θεμελιώδεις λειτουργίαι τῆς γνώσεως δύνανται νὰ καταδειχθῶσι μόνον κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτῶν χρῆσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας. Ἐὰν ἤθελε τοῦτο νὰ εἴπῃ ὁ Ἀριστοτέλης, θὰ εὗρίσκετο ἐν πληρεστάτῃ συμφωνίᾳ πρὸς ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ κριτικισμοῦ καὶ πρὸ πάντων πρὸς τὸν Kant. Ἡ γνώμη αὐτοῦ εἶνε μᾶλλον ἢ ἐξῆς τελείως δογματικῆ, ὅτι: τὰ ἀντικείμενα εἶνε δεδομένα κατὰ τελευταῖον λόγον ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων· περιλαμβάνουσιν ἐν ἑαυτοῖς τοὺς ἀφηρημένους καθορισμοὺς ἀναδρομικῶς μέχρι καὶ τῶν τελευταίων, εἰς δὲ τὴν διάνοιαν ὑπολείπεται μόνον νὰ φέρῃ πρᾶγματι εἰς τὴν συνείδησιν τοὺς καθορισμοὺς τούτους οἱ ὅποιοι δυνάμει ἔχουσι δοθῆ ὁμοῦ μετὰ τοῦ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων δεδομένου. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶνε οὐσιωδῶς ἔργον ἀφαιρέσεως, καὶ αὐτοὶ δὲ ἀκόμη οἱ τρόποι τῆς ἀφαιρέσεως ταύτης εἶνε προδιαγεγραμμένοι ὑπὸ τῶν λειτουργιῶν τῶν αἰσθήσεων αἱ ὅποιαi κάμνουσιν ἀρχὴν ἀσυνειδήτως ὅμως, τῆς ἀναλύσεως ταύτης διεξάγουσαι αὐτὴν ἐπ' ἀρκετῶν διάστημα.

Αὕτη εἶνε ἐν συντόμῳ ἡ ἔννοια τῆς κατ' Ἀριστοτέλην ψυχολογίας τῆς γνώσεως ὅπως ἐκτίθεται εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῶν Ἀναλυτικῶν καὶ, ἐν ἀκόμῃ συντομωτέρῳ περιλήψει, εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς Μεταφυσικῆς.

Τὸ κρίσιμον ζήτημα διατυποῦται ἐκεῖ ἐν πάσῃ δυνατῇ σαφηνείᾳ: Ἐὰν πᾶσα γνησίᾳ ἐπιστήγη στηρίζεται ἐπὶ συναγωγῆς, ἡ δὲ συναγωγή ἐπὶ τῶν ἀρχῶν, πῶς ἔχομεν τὴν βεβαιότητα δι' αὐτὰς τὰς ἀρχάς; Εἴχομεν ἄρα γε ταύτας ἐκ τῶν προτέρων χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζωμεν; εἴμεθα κάτοχοι, ἄρα, χωρὶς κἂν νὰ τὸ υποπτεύσωμεν, γνώσεως βεβαιοτέρας πίσης ἀποδείξεως; ἢ ἐὰν ἐλάβομεν αὐτάς, πόθεν τὰς ἐλάβομεν ἐὰν δὲν προηγήθη γνώσις τις;

Διὰ τοῦ πρώτου ἐρωτήματος, εἰς τὸ ὅποιον ἡ ὀρνητικὴ ἀπάντησις εἶνε διὰ τὸν Ἀριστοτέλην κάτι τόσον εὐνόητον ὥστε δὲν ἔχει κἂν ἀνάγκην νὰ ἐκφέρῃ αὐτὴν, θέτει οὗτος κατὰ μέρος τὴν ψυχολογικὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως, χωρὶς κἂν νὰ υποπτευθῆ τὴν βαθυτέραν αὐτῆς τάσιν. (Ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Πλάτωνος διδασκόμεθα ἀμέσως ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς Μετφρ., I 9, 992 b 30). Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἄρα γε καὶ ὁ δεύτερος ὅρος τῆς διαζεύξεως λίαν ἐπικίνδυνος δι' αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλην; Πῶς θὰ λύσει αὐτόν;

Λύει αὐτόν διὰ τῆς ψυχολογικῆς ὑποθέσεως τῆς προδιαθέσεως. Βεβαίως, τόσον τῆς γνώσεως ὅσον καὶ τῶν ἀρχῶν προηγείται τι ὅχι ὅμως εἶδος τι συνειδότης τὸ ὅποιον νὰ ἔχη εἰς μεγαλείτερον βαθμὸν τὸν χαρακτηριστικῆρα γνώσεως (γνωστικωτέρα ἔξις), ἀλλὰ τοιοῦτον τὸ ὅποιον νὰ παραμένῃ ὑπὸ τὴν βαθμίδα τῆς γνώσεως, τοῦτέστιν ἡ ἀπλὴ προδιάθεσις ἢ δύναμις τῆς γνώσεως. Οὐδὲν ἄρα τὸ ἰδιάζον εἰς ἑαυτὸν κέκτηται ὁ λογισμὸς, ἀλλ' ἀπλῶς ἐξαίρει ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀρχηγόνως ἔδωκαν αἱ αἰσθήσεις καὶ συνεκράτησεν ἢ μνήμη. Βεβαίως συναθροίζει καὶ συνενοῖ τὰς πολλὰς,

διεσπαρμένας ἐντυπώσεις ἐκ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοεῖ ἰδιαίτερον ὄργανον, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης φαντάζεται ἐντελῶς ἐν εἴδει ἕκτης αἰσθήσεως: τὴν κεντρικὴν αἴσθησιν.

Πᾶς τις ἀντιλαμβάνεται ἐνταῦθα τὴν πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Πλάτωνα κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ ποικίλον τείνει εἰς ἐνότητα ὅχι δυνάμει ἰδιαίτερου τινὸς ὄργανου ἀλλὰ δυνάμει «αὐτοῦ τούτου τοῦ συνειδότος» ῥητῶς ἄνευ ὄργανου.

Κατὰ ταῦτα, διὰ τὸν Ἀριστοτέλην, τὸ ἐννοεῖν δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο ἢ τὸ λαμβάνειν συνείδησιν ἐκείνου τὸ ὁποῖον κατ' οὐσίαν ὑπῆρχεν ἤδη ἐνταῦθα καὶ πρὶν ἢ λάβωμεν συνείδησιν αὐτοῦ, οἷονεῖ ἰδιαίτερος τις προνομοῦχος φωτισμὸς ὁ ὁποῖος λαγχάνει εἰς τμήμα τι ἢ εἰς ἀποκρίν τινα τοῦ δεδομένου. Καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν ἀπ' ἀλλήλων χωρισμὸν τῶν ἐν αὐτῷ τῶ ἀντικειμένων πρὸς ἀλληλα περιπεπλεγμένων χαρακτηριστικῶν στοιχείων προπαρασκευάζει τοσοῦτον καλῶς ἢ, ἄλλως τε ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ λεπτοτάτης ψυχολογικῆς παρατηρήσεως παρακολουθουμένη, διακριτικὴ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων ὥστε εἰς τὸν λογισμὸν τίποτε ἄλλο δὲν ἀπομένει ἢ νὰ ἴδῃ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐν τῇ αἰσθήσει ἢ τῇ παραστάσει ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα καὶ εἶνε δεδομένα.—Τὸ τοιοῦτον, ἐννοεῖται, οὐδόλως ἐμποδίζει τὸν Ἀριστοτέλην νὰ ἐξυμνήῃ ἐν τέλει δι' ἐκφράσεων ὁμοίων πρὸς τὰς τοῦ Πλάτωνος, τὴν γνῶσιν (*ἐπιστήμην*) καὶ ὡς τελευταίαν αὐτῆν ἀρχὴν τὸν νοῦν ὡς τὸ μόνον ἀληθές, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀπατηλὴν δόξαν. Ἐν τούτοις τίποτε ἄλλο δὲν σημαίνει τοῦτο ἢ ὅτι ἄνευ τοῦ φωτὸς τοῦ νοῦς βεβαίως θὰ ἀπέβαινε εἰς μάτην πᾶσα προπαρασκευαστικὴ ἐργασία τῶν αἰσθήσεων ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ὅμως, τὸ ὅλον ἔργον τῆς γνώσεως ἀπομένει εἰς τὴν γνωτικὴν δυνάμιν τῶν αἰσθήσεων. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ γιγνώσκονται κατ' ἀνάγκην δι' ἐπαγωγῆς, ἢ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντύπωσης εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἡμῖν τὴν ἐννοίαν τοῦ γενικοῦ (*ἐμποιοεῖ* Ἀναλ. 100 b 3, πρβλ. a 7).

Μετ' ἀπορίας διερωτᾷ τις ἑαυτὸν, πῶς εἶνε δυνατόν ὁ θεμελιωτῆς τῆς Ἀποδεικτικῆς νὰ εἶνε κατὰ βᾶθος ὅχι μόνον ἐμπειριστῆς ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αἰσθητιστῆς; Ἀδύνατον! Εἶνε ὅμως δογματικὸς, ὁ δὲ δογματισμὸς αὐτοῦ φέρει αὐτὸν διὰ τῆς βίας καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ πρὸς τὸν αἰσθητισμὸν.

Διότι τοιαύτη περίπου εἶνε ἡ ἐν γένει ἐξήγησις τῆς γενέσεως παρ' Ἀριστοτέλη: ὅτι γίνεται ὑπῆρχε τρόπον τινὰ ἤδη πρότερον καίτοι ὑπὸ τὴν μορφήν ὅχι τῆς πραγματικότητος (πραγματοποιημένον) ἀλλὰ μόνον «δυνάμει». Συμφώνως πρὸς τὴν γενικὴν ταύτην «συνταγὴν» ἐξηγεῖ ἐπίσης καὶ τὴν γένεσιν τῆς γνώσεως, καὶ οὕτω εἶνε δι' αὐτὸν λελυμένον τὸ ζήτημα: πῶς εἶνε δυνατὴ ἡ γνῶσις τῶν ἀρχῶν ἢ ὁποῖα καθιστᾷ τὸ πρῶτον δυνατὴν πᾶσαν ἄλλην γνῶσιν. Μόνον δογματισμὸς ὁ ὁποῖος τοσοῦτον ἀπεῖχε τῆς γνώμης τοῦ Πλάτωνος ὅτι τὸ κατὰ

λόγον (τὸ σύμφωνον πρὸς τὴν λογικὴν) εἶνε τὸ τελευταῖον καὶ ὅτι συνεπῶς ἦτο λογικῶς ἀδύνατον νὰ ἀνατρέξῃ τις πέραν αὐτοῦ καὶ νὰ θελήσῃ νὰ συναγάγῃ αὐτὸ ἐξ ἄλλου τινός, τοιοῦτος μόνον δογματισμὸς ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκυλίσῃ ἐπὶ τινος εἰδικῆς γνώσεως, τῆς ψυχολογίας, καὶ τέλος ἐπὶ μεταφυσικῆς τινος τῆς γενέσεως τὸ κυριώτατον ζήτημα τῆς ἐν γένει θεμελιώσεως τῆς γνώσεως. Οὐδέποτε θὰ ἦτο δυνατόν εἰς μὴ ἀνέκαθεν κεκηρυγμένον ὅπαδόν τῆς προτεραιότητος τῶν δεδομένων ἀντικειμένων ἀπέναντι τοῦ νόμου τῆς γνώσεως—εἰς βαθμὸν μάλιστα ὥστε νὰ μὴ καθίσταται πλέον νοητὴ δι' αὐτὸν ἄλλη τις ἀποψις τοῦ ζητήματος—νὰ ἐπιστεγάσῃ διὰ τοιούτου κεφαλαίου... θεωρίαν τὴν ἀποδείξεως. Τὸ λογικῶς τερατώδες τῆς τελευταίας ταύτης ἀποδείξεως αὐτῆς τῆς περὶ ἀποδείξεως θεωρίας αὐτοῦ οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ μείνῃ κεκρυμμένον ἀπὸ τοιοῦτον ἀριστοτέχνην ἐν τῷ μηχανισμῷ τῆς ἀποδείξεως, ἂν μὴ ὑπῆρχε δι' αὐτὸν ἡ ἀπόλυτος ὑποκειμενικὴ ἀνικακότης νὰ θέσῃ ἑαυτὸν, κατ' ἀρχήν, εἰς τὴν θέσιν ἄλλης τινός ἢ τῆς δογματικῆς ἀπόψεως περὶ γνώσεως καὶ ἀντικειμένου.

2. Μεταφυσική.

Πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ταύτην ἀπάντησιν εἰς ζήτημα, ἢ μᾶλλον εἰς τὸ θεμελιώδες ζήτημα, τῆς λογικῆς, ἀνταποκρίνεται καὶ ἡ θεμελιώδης τῆς μεταφυσικῆς θεωρία ὅτι τὸ ἀληθές, πρῶτον ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἐν γένει εἶνε ἡ Οὐσία, τοῦτέστιν ἡ εἰς τὰς αἰσθήσεις ὑποπίπτουσα συγκεκριμένη κατ' ἐκαστην οὐσία.

Ὅλοι πλέκουσιν ἐγκώμια εἰς τὸν ὑγιᾶ ἐμπειρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιμόνως ζητοῦντος διαρκῶς ἀκριβῆ καθορισμὸν, ἀποκρούοντος ὑπεράγαν ἀορίστους γενικότητας, ἰδίως ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἀμείωτος ἄς παραμείνῃ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ δόξα αὐτοῦ. Μετὰ πολλῆς φρονήσεως ἀκολουθεῖ ἐν τούτῳ τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἠκολούθησεν ἤδη κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ περίοδον, οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐν τῇ διαξαγωγῇ τῆς θεμελιώδους ταύτης ἀρχῆς πολλαπλῶς ἐπροόδευσε πέραν τοῦ Πλάτωνος. Ἐνταῦθα ὅμως δὲν πρόκειται περὶ τῆς μεθοδολογίας τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν ὡς πρὸς τὸς ὁποίας ὁ Ἀριστοτέλης, παρ' ὅλα τὰ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον σφάλματα, ἐν τῷ συνόλῳ προσέφερε μεγάλας καὶ σπανίας ὑπηρεσίας, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τοῦ θεμελιώδους φιλοσοφικοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον, κάμνοντες χρῆσιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐκφράσεων, δυνάμεθα ὡς ἐξῆς νὰ διατυπώσωμεν: Κατηννόησεν ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι τὸ καθ' ἕκαστον εἶνε ἀκριβῶς τόσον τὸ καθ' ἕκαστον τοῦ γενικοῦ ὅσον τὸ γενικὸν εἶνε τὸ γενικὸν τοῦ καθ' ἕκαστον; ὅτι τὸ καθ' ἕκαστον ἀντικείμενον τόσον ὀλίγον ἐπιτρέπεται νὰ νοηθῇ «κεχωρισμένως», «παρὰ» τὸ γενικόν, ὅσον καὶ τὸ γενικόν, κατὰ τὴν διαρκῆ αὐτοῦ παραίνε-